

**ПРОТИВОРЕЧИЯ МЕЖДУ КОНЦЕПЦИИТЕ
ЗА УСТОЙЧИВОСТ И ИКОНОМИЧЕСКИ РАСТЕЖ**

**CONFLICTS BETWEEN CONCEPTS
OF SUSTAINABILITY AND ECONOMIC GROWTH**

*Докторант Даниела Пенкова
Икономически университет – Варна
daniela_penkova@ue-varna.bg*

*Daniela Penkova, PhD Student
University of Economics – Varna, Bulgaria
daniela_penkova@ue-varna.bg*

Abstract

The idea of sustainable development was first introduced in the late 1980s, and since then has been continuously enriched and disseminated in scientific and political circles. The term 'sustainable development' contains two basic concepts – 'sustainability' on one hand, which is a concern for the environment and social inclusion, and on the other, economic 'development' or 'growth'. Currently, various national and international programs for sustainable development aim to achieve sustainability and growth at the same time. This report addresses the question of the conceptual and practical contradictions between the two objectives.

Key words: *Sustainability, Economic Development, Growth, Gross Domestic Product, Value, Economic Measurement, Sustainability Measurement.*

JEL Code: O4

Въведение

Живеем в епоха, в която икономическите, екологичните и социалните кризи са се превърнали в част от ежедневието ни. Развитието на човешките общества е ограничено от една страна от екосистемата, в която те се изграждат, а от друга - от установените вътре в тях социални взаимоотношения. Идеологията на икономическия растеж, непризнаващ тези екологични и социални ограничения, застрашава самите основи на съвместното съществуване. Въпреки това, за представителите на двете големи икономически теории – доминиращата неокласическа и кейнсианската, - икономическият растеж продължава да бъде основен ориентир за благоденствието на обществото.

Но съвместим ли е икономическият растеж с устойчивостта? Пре-

ди почти половин век е публикуван докладът „Границите на растежа“ (Meadows et al., 1972), защитаващ неортодоксалната теза, че трябва да се откажем от икономическия растеж в името на устойчивостта. Оттогава връзката между нарастването на Брутния вътрешен продукт и деградацията на околната среда остава в центъра на ожесточен политически дебат.

Дебатът се води между две основни идеи. Привържениците на така наречения „зелен растеж“ твърдят, че технологичният прогрес и структурните промени ще позволят на БВП да продължава да нараства, като същевременно се намалява използването на природни ресурси и замърсяването на околната среда. На министерска среща на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие от 29 юни 2009 г. е приета Декларация за зелен растеж (ОИСР, 2009). Официално България се присъединява към нея през август 2017 г. В декларацията държавите се ангажират да подпомагат зелените инвестиции, устойчивото използване на природните ресурси, нисковъглеродната инфраструктура, съхраняването на биоразнообразието и други мерки за зелен растеж. Очакванията са така да се постигне ефективност и производство на повече стоки и услуги при по-ниски екологични разходи.

От другата страна на дебата са привържениците на отрицателния растеж, които твърдо застават зад тезите на доклада „Границите на растежа“. Те смятат, че тъй като неограниченият икономически растеж е несъвместим с ограничената биосфера, за да се намали деградацията на околната среда е необходимо да се ограничи потреблението на най-богатите страни, което ще доведе до намаляването на БВП. През 1992 г. е публикувана първа актуализация на доклада, озаглавена „Отвъд границите“ (Meadows et al., 1992), която твърди, че капацитетът на планетата вече е надхвърлен. В началото на XXI век аналитичната система се разширява чрез добавяне на по-голямо количество актуализирани данни и по-модерни инструменти за изчисление. Въз основа на тях през 2004 г. е публикувана нова разработка, озаглавена „Границите на растежа: 30-годишна актуализация“, която преизчислява и изцяло потвърждава предишните резултати.

В политическия дебат за момента надделява идеята за „зелен растеж“. В последното десетилетие в програмите на ООН, Европейския съюз и националните държави неизменно заляга целта за устойчиво развитие чрез премахването на корелацията между растежа на БВП и

деградацията на околната среда. Ако зависимостта между тях е възможно да се преодолее, това би означавало, че безкрайният икономически растеж също е възможен. Целта на доклада е да докаже, че тази зависимост не може да се преодолее. Това се постига чрез критичен преглед на най-новите изследвания, отнасящи се до екологичните ефекти на реализирания до момента „зелен растеж“.

1. Декупиране, устойчивост и икономически растеж

Икономическият растеж и деградацията на околната среда са две променливи в правопрпорционална зависимост – промяната на независимата променлива (растежа) води до промяната на зависимата (деградацията) в същата посока, като двете са свързани с определена константа. Декупирането представлява промяна на константата във времето, което води до десинхронизация на тренда на двете променливи. Декупирането може да бъде относително или абсолютно. При относителното променливите продължават да се движат в една и съща посока, но с различни скорости, докато при абсолютното декупиране променливите се движат в противоположни посоки. Следователно, да се оцени дали и какво декупиране е постигнато, означава да се оцени дали се е променила правопрпорционалната зависимост между двете променливи във времето. Декупирането на икономическия растеж от деградацията на околната среда е основната цел за осъществяването на „зелен растеж“ и „устойчиво развитие“.¹

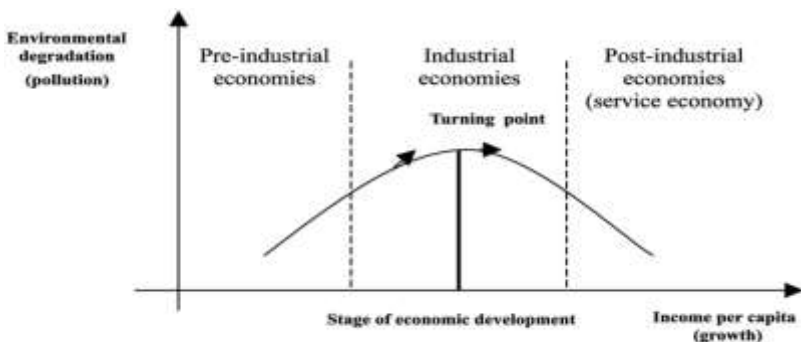
Постигането на екологична устойчивост е централно предизвикателство на XXI век за човечеството. Под „екологична устойчивост“ в настоящия доклад ще разбираме ограничаване на използването на природните ресурси и опазването на околната среда за нуждите на бъдещите поколения. Устойчивото използване на природните ресурси изисква да се запази капацитетът на възобновяемите да се възобновяват, а що се отнася до невъзобновяемите ресурси – да се рециклират възможно повече, като същевременно се търсят технологични решения за заместването им с възобновяеми такива.

Икономическият растеж представлява годишната процентна про-

¹ Терминът „устойчиво развитие“ е по-широк от термина „зелен растеж“. „Зелен растеж“ означава икономически растеж, съчетан с опазване на околната среда, докато „устойчиво развитие“, освен тези два елемента, включва и социална справедливост. Някои автори използват двата термина като синоними.

мяна на Брутния вътрешен продукт (БВП) и поради това носи неговите предимства и недостатъци. БВП измерва производството на стоки и услуги в икономиката. За първи път е използван като показател на икономическата активност през 1934 г. от Саймън Кузнец в доклад пред американския конгрес (Kuznets, 1934). В същия доклад Кузнец включва точка, озаглавена „Употреба и злоупотреба с измерванията на националния доход“, в която предупреждава: „Икономическото благосъстояние не може да бъде адекватно измерено, освен ако не е известно индивидуалното разпределение на доходите. И нито едно измерване на доходите не може да оцени обратната страна на дохода, тоест доколко са интензивни и неприятни усилията, положени за получаването на дохода. Следователно благосъстоянието на една нация едва ли може да се подразбира от измерването на националния доход, както е дефиниран по-горе.“. Въпреки предупреждението на Кузнец, БВП често се разглежда като измерител на общественото благосъстояние.

В противовес на основната идея в доклада „Границите на растежа“ за съществуването на права зависимост между икономическия растеж и деградацията на околната среда, две десетилетия по-късно някои икономисти (Grossman, Krueger, 1995; Panayotou, 1993) на базата на свои изследвания стигат до извода, че икономическият растеж би могъл да бъде обратно пропорционален на деградацията на природата. Според тях във фазата на индустриализация икономическият растеж действително влошава състоянието на околната среда, но след пика на индустриализацията натискът върху природата отслабва, благодарение на откриването на нови технологии. Получава се обратна U-образна крива, наречена Екологична крива на Кузнец (ЕКК) (фигура 1). Тази теория оказва силно влияние върху бъдещите политики, тъй като приема, че едно общество може да избегне екологичните кризи, а икономиката ѝ да продължи да расте.

Source: Panayotou (1993)

Фиг. 1. Екологична крива на Кузнец

Програмата на ООН за околната среда нарича тази хипотеза „декуплиране чрез узряване“ (UNEP, 2014). Но хипотезата за „естествено“ декуплиране така и не успява да се наложи в научните среди и постепенно отстъпва пред идеята, че декуплирането може и трябва да се постигне чрез политически решения и действия.

С цел да се установи до каква степен е постигнато декуплиране, в последните години са извършени редица научни изследвания. Именно те се разглеждат в доклад на Европейското бюро по околна среда (ЕЕБ), озаглавен „Decoupling Debunked: Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability“ и публикуван на 9 юли 2019 г. Авторите на доклада стигат до извода, че до момента липсват солидни научни основи, потвърждаващи възможната реализация на зелен растеж. Според тях, растежът и устойчивостта са се доказали на практика като взаимоизключващи се концепции, а „зеленият растеж“ е оксиморон. В следващата част ще разгледаме емпиричните данни, използвани от авторите на въпросния доклад в защита на тяхната теза.

2. Зелен растеж – мит или реалност

Европейското бюро по околна среда в доклада си „Decoupling Debunked“ анализира научните изследвания, посветени на измерването на постигнатото декуплиране между независимата променлива „икономически растеж“ и зависимата променлива „екологична устойчивост“. Авторите уточняват, че се съсредоточават върху икономическия растеж, измерен като увеличение на реалния БВП, а екологичната ус-

тойчивост включва два елемента – използвани количества природни ресурси (полезни изкопаеми, енергия и вода) и замърсяване на околната среда (парникови газове, земя, замърсяване на водите и загуба на биоразнообразие). Отчетеното в изследванията декупиране се разглежда по седем различни показатели, които обуславят аналитичната рамка на доклада.

Таблица 1

**Показатели за оценка на декупирането
между БВП и екологичната устойчивост**

№	Показател	Алтернативи	
1.	Индикатори	Природни ресурси	Замърсяване на околната среда
2	Вид на индикатора	Териториален (производство)	Екологичен отпечатък (потребление)
3	Величина на декупирането	Относително	Абсолютно
4	Машаб	Локално	Глобално
5	Продължителност	Временно	Постоянно
6	Значимост	Недостатъчно	Достатъчно
7	Разпределение на усилията между бедни и богати страни	Неравенство	Равенство

Източник: Decoupling Debunked: Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability, 2019

Авторите посочват, че за да се счита за успешно, е необходимо декупирането да отговаря на няколко фундаментални условия – да бъде абсолютно, глобално, постоянно, достатъчно значимо и бързо. В доклада са разгледани 99 научни изследвания, публикувани между 1994 г. и 2018 г. Емпиричните данни в тях обхващат различни периоди между 1870 г. и 2018 г. Имайки предвид, че почти всички се отнасят до богатите държави, изводите на доклада засягат основно тях. А те не са обнадеждаващи: не са открити емпирични доказателства за наличието на декупиране, което би могло да се определи като успешно. В повечето случаи не се наблюдава никакво декупиране, а сред останалите най-често се открива относително декупиране, което по същество означава, че околната среда продължава да деградира, макар и с по-бавни темпове отпреди. В случаите на абсолютно декупиране, основно то бива временно и ограничено в пространството, отчетено само

при използването на териториални показатели² или е свързано с конкретни локални, краткосрочни замърсители. Във всички случаи намаляването на натиска върху околната среда не отговаря на текущите цели на политиката в областта на екологията.

В последния раздел на доклада авторите изтъкват 7 причини, пораждащи силен скептицизъм относно възможността за декуплиране на икономическия растеж от деградацията на околната среда. Всяка от тях, взета поотделно, поставя под съмнение осъществимостта на „зелен растеж“. Разгледани заедно, хипотезата за декуплиране изглежда силно компрометирана, ако не и очевидно нереалистична. Седемте бариери пред зеления растеж са следните:

1. Увеличаване на енергийните разходи

При добива на полезни изкопаеми първо се използват най-лесно достъпните от тях, както и най-евтините технологии. Добивът на останалите запаси се превръща в по-скъп процес по отношение на използваните материали, технологии и количество енергия, необходими за извличането им. От това следва увеличение на деградацията на околната среда на единица извлечени полезни изкопаеми.

2. Ефект на бумеранга

Повишаването на ефективността в производството на определени стоки често води до използването на спестените ресурси и пари за тяхното по-голямо потребление³ или до пренасочването им към потреблението на други стоки с по-голямо въздействие върху околната среда. Ефектът на бумеранга би могъл да генерира структурни промени в икономиката, които в крайна сметка да доведат до по-голямо потреб-

² Разглежданите изследвания показват, че редица европейски държави отчитат относително или абсолютно декуплиране, само когато се базират на териториални показатели – онези, които се отнасят до намаляване на ефектите върху околната среда в процеса на производството, извършвано на територията на въпросните държави. Когато обаче се разглежда екологичния отпечатък, който засича ефектите върху природата на базата на потреблението, резултатите са противоположни – трендът на екологичния отпечатък в богатите държави нараства. Това противоречие на резултатите се дължи на провежданата в последните десетилетия делегализация на производството към бедните страни, като същевременно богатите увеличават потреблението си.

³ През 1865 г. английският икономист Уилям Стенли Джевънс отбелязва в труда си „По въпроса за възглицата“, че колкото по-ефективно се използват възглицата, толкова по-големи количества от тях се изразходват. Този феномен се нарича „Парадокс на Джевънс“.

ление в абсолютни стойности – например, по-ефективните автомобили от гледна точка на горивото, допринасят за налагането на транспортна система, базирана на частни автомобили, за сметка на екологични алтернативи като обществен транспорт и велосипеди.

1. Изместване на проблемите

Технологичните решения на даден екологичен проблем могат да създадат нови и/или да изострят други. Например, производството на частни електрически автомобили увеличава потреблението на литий, мед и кобалт; производството на биогорива поражда безпокойство относно използването на земята; производството на ядрена енергия създава рискове относно съхранението на ядрени отпадъци.

4. Подценяване на въздействието на услугите

Третичният икономически сектор може да съществува само като надстройка на материалната икономика, а не на нейно място. Услугите имат значителен екологичен отпечатък, който често се добавя към този на стоките, вместо да го заменя.

5. Ограничен потенциал на рециклирането

В момента процентът на рециклиране е нисък и нараства твърде бавно, а процесът на рециклиране все още изисква значително количество енергия и необработени суровини. Освен това, рециклирането не може да гарантира необходимите ресурси за разширяването на материалното производство.

6. Недостатъчни и неадекватни технологични промени

Тъй като трудът и капиталът са сравнително по-скъпи производствени фактори от природните ресурси, технологичните иновации на фирмите, които по презумпция се стремят към увеличение на печалбите, са насочени предимно към труда и капитала, а не към спестяването на природни ресурси. Стремещт към печалби също така стимулира увеличението на обема произведена продукция, което води до увеличение на използваните суровини в абсолютни стойности, както и до допълнително замърсяване. Технологичният прогрес не е достатъчно значим, доколкото не успява да замести нежеланите технологии, нито е достатъчно бърз, за да позволи значимо декуплиране.

7. Екстернализация на екологичните разходи

Обявеното от анализирани изследвания декуплиране се оказва само привидно, тъй като се дължи главно на екстернализацията на въздействието върху околната среда от страните с високи доходи към оне-

зи с ниски доходи. Ако вместо това се оценява екологичният отпечатък, ситуацията съвсем не е оптимистична. Нарастването на потреблението поставя под въпрос самата възможност за постигане на значително декуплиране.

Авторите на доклада стигат до извода, че зеленият растеж е по-скоро мит, отколкото реалност, тъй като не е подкрепен от емпиричните данни. Освен ако не се изложат адекватни и убедителни доказателства срещу всяка от гореспоменатите бариери пред устойчивото развитие, идеята за декуплиране ще остане илюзорна цел, чието постигане е невъзможно да бъде осъществено на практика. Преследването на тази цел би довело до загуба на ценно време и задълбочаване на проблемите, пред които са изправени околната среда и човечеството. Но ако е така, какво би могло да се направи?

3. Отрицателен растеж – проблем или решение

Когато реалният БВП за даден период е по-нисък от предходния, говорим за „отрицателен растеж“. Независимо дали един период на отрицателен растеж се квалифицира като рецесия или депресия,⁴ и в двата случая се използва общ термин – икономическа криза. Негативната конотацията на думата „криза“ носи внушението, че обществото трябва всячески да избягва „отрицателния растеж“. И обратното – нарастването на БВП се приема за белег на подобряване на благосъстоянието на народите, въпреки предупреждението на Кузнец от 1934 г. и неспиращите и до днес критики към този показател (Aitken, 2019; Mazzucato, 2018).

Мариана Мазукато в своята книга „Стойността на всичко“ доказва, че счетоводните методи отразяват властващите идеи, теории и идеологии на съответната епоха. Безспорно фиксацията към растежа е резултат от доминацията на неокласическа теория в научните среди. Но както всяка друга теория, тя също се сблъсква със своите критични, излагащи алтернативни обяснения на икономическите феномени. Най-предизвикателно звучат идеите на поддръжниците на „отрицателния

⁴ Общоприето е, че „рецесия“ настъпва при две последователни тримесечия на отрицателен растеж, но не съществува точно определение за настъпването на „депресия“. Последният период на отрицателен растеж, класифициран като световна депресия, е Голямата депресия от 30-те години на XX век. Световната икономическа криза от 2007 г. се класифицира като „рецесия“.

растеж“.

Понятието „отрицателен растеж“ е въведено в началото на ХХI век като провокативен лозунг, осъждащ идеята за „устойчиво развитие“. То често се бърка с термина „рецесия“, но всъщност има съвсем различно значение. Ключовата дума „отрицателен растеж“ цели да подчертае необходимостта от изоставянето на „растежа“ – безсмислена цел, която очевидно не води до всеобщо благосъстояние и чийто двигател е преследването на печалба от страна на притежателите на капитал, с пагубни последици за околната среда.

Под „отрицателен растеж“ се разбира икономически модел, основан на намаляване на потреблението и засилване на местното производство, самопроизводство и самопотребление, теоретизиран от френския икономист и философ Серж Латуш (Latouche, 2004; 2006). Теорията на Латуш съчетава различни идеи – от екологията до стоковия фетишизъм на Маркс, от едноизмерния човек на Херберт Маркузе до локализма. Първата международна конференция, посветена на отрицателния растеж, се провежда през 2008 г. в Париж и поставя началото на Движението за щастлив отрицателен растеж. Движението се стреми да развие теоретична база и да наложи една нова икономическа парадигма за целите и начините на производство, потребление и разпределение на богатата, съобразени с ограниченията на природата.

Заклучение

Независимо от бързото развитието на технологиите, емпиричните данни от последните десетилетия показват, че те не са панацея. Налични са многобройни причини за нарастването на скептицизма по отношение на възможността за декуплиране на растежа от деградацията на околната среда. В една капиталистическа икономика иновациите са насочени към увеличението на печалбата чрез икономисване на производствените фактори труд и капитал, а не на природните ресурси. Оттук икономическият растеж влиза в противоречие с устойчивостта. Осъзнаването на това противоречие допринася за теоретичното формулиране на икономическата парадигма за „отрицателен растеж“, различаваща се съществено от Теорията за устойчиво развитие.

References

1. Aitken, A. (2019) *Measuring Welfare Beyond GDP*. [Online] Достъпен на: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/002795011924900110> [Accessed 29/04/2020].
2. *Declaration on Green Growth, Adopted at the Meeting of the Council at Ministerial Level on 25 June 2009* [C/MIN(2009)5/ADD1/FINAL] [Online] Available from: <https://www.oecd.org/env/44077822.pdf> [Accessed 29/04/2020].
3. Grossman, G. M., Krueger, A. B. (1995) *Economic Growth and the Environment*. Q. J. Econ. 110, pp. 353–377. [Online] Достъпен на: <https://doi.org/10.2307/2118443> [Accessed 29/04/2020].
4. Kuznets, S. (1934) *National Income, 1929–1932* [Online] Достъпен на: <https://fraser.stlouisfed.org/title/national-income-1929-1932-971> [Accessed 29/04/2020].
5. Latouche, S. (2004) *Survivre au développement : De la décolonisation de l'imaginaire économique à la construction d'une société alternative*, Paris, Mille et Une Nuits
6. Latouche, S. (2006) *Le Pari de la décroissance*, Paris, Fayard
7. Mazzucato, M. (2018) *The Value of Everything: Making and Taking in the Global Economy*. Allen Lane.
8. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. (1992) *Beyond the limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*, Chelsea Green Pub Co.
9. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Jørgen Randers and William W. Behrens III (1972) *The Limits to Growth*. [Online] Available from: <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf> [Accessed 20/04/2020].
10. Panayotou, T. (1993) *Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development* [Online] Достъпен на: <https://ideas.repec.org/p/ilo/ilowps/992927783402676.html> [Accessed 20/04/2020].
11. Parrique, T., Barth, J., Briens, F., Spangenberg, J., Kraus-Polk, A. (2019). *Decoupling Debunked. Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability*. European Environment Bureau EEB. [Online] Достъпен на: https://www.researchgate.net/publication/334453443_Decoupling_Debunked_Evidence_and_arguments_against_green_growth_as_a_sole_strategy_for_sustainability_A_study_edited_by_the_E

uropean_Environment_Bureau_EEB [Accessed 20/04/2020].

12. UNEP, (2014) *Decoupling 2 : technologies, opportunities and policy options*, [Online] Достъпен на: <https://eprints.qut.edu.au/72633/1/72633%28pub-fulltext%29.pdf> [Accessed 20/04/2020].